

Rhétorportrék az idősebb Seneca művében

A római ifjak a *grammaticus* keze alatt tanultak meg írni, olvasni, számolni, megismerkedtek a legmegbecsültebb költőkkel, történetírókkal. A szerencsésebbek 16 éves koruk után egy rhétorhoz szegődtek, ahol kezdetben a *suasoriát*, majd a *controversiát* gyakorolták. A tanórát a következőképpen képzelhetjük el: a rhétor megadja a témát, esetleg tanácsokat oszt a diákoknak, hogyan lássanak a feladathoz, akik kérdezhetnek is a fölkészülés alatt. A szöveg megtanulása után ki-ki előadja munkáját, alkalomadtán maga a rhétor is bemutatott egy mintát. Ezt követően kielemezték az elhangzott *declamatiókat*. Az iskolába ellátogathattak a szülők is, illetve bárki, aki kíváncsi volt. Tudásuk szinten tartása végett felnőttek is szónokoltak: családi vagy kisebb baráti körben adtak elő *controversiaet* és *suasoriaet*.

Utóbbi alapvetően tanácsadó beszéd, melynek kiindulópontját egy görög mitológiai vagy római történelmi figura döntéshelyzete adja, témái így lényegében nem változtak. Ennek elsajátítása és tökéletesítése könnyebbnek bizonyult. Egészen addig ezt gyakorolták, míg nem álltak készen egy *controversia* előadására. A *declamatio* ezen változata leginkább a törvényszéki beszédhez hasonló, kimondottan jogi vonatkozású. A diákok nehéz feladat előtt álltak: egy meglehetősen kétes szituációban egymásnak ellentmondó, de az adott helyzetben helytálló törvények szem előtt tartásával kellett állást foglalniuk. Cicero azonban a *De oratore*-ban arról panaszkodik, hogy az iskolai *declamatiók* túl egyszerűek és sekélyesek, nem biztosítanak megfelelő fölkészítést egy valós üggyhöz. Quintilianustól tudjuk, hogy a *declamatorok* gyakran eljátszották a szerepét annak, akiről előadtak – a feladatnak megfelelően egy öregembert, egy mostohafiút, egy *milest* utánozva nyerték meg a hallgatóság tetszését. A Kr. e. I. században tehát rendkívül szórakoztató és teátrális lehetett. Valószínűleg emiatt a gyakorlat bizonyos sajátosságai ellenérzéseket váltottak ki. Erről tanúskodnak a *Satyricon* ránk maradt kezdősorai, melyben Encolpius a rhétor Agamemnonnt támadja. Többen észrevették tehát a műfaj hiányosságait és hátulütőit, esetenként túlzásnak vélték a valóságtól elrugaszkodó helyzeteket, Iuvenalis pedig arról ír, hogy a rhétorok kifáradtak az újra és újra ismétlődő témákban.

A *declamatio* műfajának növekvő jelentősége és egyre erőteljesebb önállósodása annak köszönhető, hogy az új államforma nem adott teret a nagy politikai beszédeknek. Az oktatásban betöltött szerepét sohasem kérdőjelezték meg, hiszen a fiatal római ennek segítségével gyakorolta ötletgazdagságát, nyelvi kifejezőkészségét és stílusérzékét. A római iskola alapvető tananyaga maradt egészen a Birodalom összeomlásáig, de a középkorban is az oktatás részét képezte. A tanulókon túl azonban a Birodalom korai időszakának olyan értelmiségi és politikai személyiségei is adtak elő, mint Ovidius vagy Messalla Corvinus, a hallgatóság körében pedig alkalomadtán maga Augustus is ott ült Agrippa és Maecenas társaságában. Az előadások egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek, így többször volt példa arra, hogy nagyobb tömeg gyűlt össze, mint a *forumon*. A rhétor ekkoriban már nem

csupán tanár volt, hanem közönség előtt szereplő előadó. A *declamatio* a művelt társadalmi réteg szórakozási formájává nőtte ki magát, ahol már nem a gyakorlás volt a cél, hanem egyszerűen a szónoki képességekkel való büszkélkedés, vagy adott esetben a versengés. A költőkből és írókból szerveződő csoportok mellett tehát Rómában kialakult egy „rétorikai kör” is. Versekként helyett *declamatió*kat hallgattak és vitattak meg. Ennek részesévé vált az idősebb Seneca, aki öregkorában szebb éveit fölidézve írta le emlékeit fiainak.

Az idősebb Seneca életére vonatkozóan nem rendelkezünk nagy forrásanyaggal. Teljes neve Lucius Annaeus Seneca Maior. Gazdag, lovagrendi családban született Cordubában, *Hispania Ulterior* egyik legfontosabb, erősen romanizált városában valamikor Kr. e. 58 és 53 között. Halálának pontos évszámát sem tudjuk, annyi bizonyos, hogy fia száműzetésekor, 41-ben már nem élt. Szülei minél előbb Rómába akarták küldeni, azonban a *bellum civile* miatt az utat csak 38-ban tehette meg. Közeli barátjával, Porcius Latróval tanult együtt Marullus iskolájában, amely feltehetően Rómában volt. Seneca a fővárosban töltött évek alatt számos elismert szónokot hallgatott, állandó látogatójává vált a nyilvános előadásoknak. A rhétor megnevezést azonban a fiától való megkülönböztetés végett kapta az utókortól, ő maga nem volt gyakorló szónok. Széleskörű tudása a római iskolákról és *oratorokról* arról tanúskodik, hogy hosszú időt töltött az örök városban, s ezalatt a legismertebb emberek barátságára tehetett szert, a legbelsőbb politikai és irodalmi körökbe juthatott. Bár *Historiae* című munkáját, mely sajnos nem maradt ránk, fontosabbnak tartotta, a *Controversiae et Suasoriae* gyűjteménye egyik legfontosabb forrásunk a szónoki oktatás és a *declamatio*s gyakorlat vizsgálatához. Emellett betekintést nyerhetünk a korabeli rétorika helyzetébe és a korai császárság prózairodalmába. Megírásában az vezérelte, hogy főleg *sententiae* lejegyzésével jellemezze a műfaj jeles képviselőit, s mindeközben – számos példáját felsorakoztatván a *controversiának* és *suasoriának* – átfogó képet nyújt a *declamatióról*. Az olvasó azonban még ennél is többet kap: a legismertebb rhétorok bemutatásán túl Seneca értékeli saját korát, reflektál a változásokra és taglalja azok lehetséges okait, melyek a következők. Elsősorban a *luxus temporum*, azaz korának fényűzése, s ezzel együtt járó morális lesüllyedése; majd a szónoklat szerepének csökkenése a politikai életben és az igazságszolgáltatásban, ennek következtében az érvényesülési vágy eltűnése; végül pedig az, hogy a rétorika már elérte csúcspontját, emiatt szükségszerűen következik be a romlás. A mű *praefatiójából* azt is megtudjuk, hogy ehhez számára a legfőbb vonatkoztatási pont Cicero. Annak ellenére, hogy a *declamatiót* a felnőtt férfiak számára már-már időpocsékolásnak tartja, elfogadta a tényt, hogy a cicerói korszakban jellemző stílus helyét az új korszakban más műfaj vette át. Kritikus szemmel tekint saját magára és kortársaira is. Műve deskriptív jellegű, nem teoretikus, nem fektet le szabályokat, mindössze mintát szolgáltat utánzásul vagy elrettentésül, miközben a rhétorok képességeit és személyiségét is egyaránt bemutatja.

Az idősebb Seneca *Controversiae et Suasoriae* gyűjteményében több mint 120 *orator* jelenik meg. A portrék közül a továbbiakban ötöt fogok részletesebben ismertetni, melyek esetében összefüggő szöveganyag segít minket ahhoz, hogy egy-egy szónokkal megismerkedjünk.

Seneca az I. *praefatio* 13–24. *caputjában* részletesen jellemzi közeli barátját, Porcius Latró, akinek tehetsége fölülmúlhatatlan volt. Elsősorban kitaró fölkészülését és fizikai adottságait részletezi. Latro sosem szakította félbe tevékenységét, amikor hozzálátott az íráshoz, éjt nappallá téve dolgozott, s pihenőidő nélkül addig folytatta, míg be nem fejezte munkáját. Erejét nem tudta jól beosztani, viszont fáradtságát jól titkolta. Természetből

eredően jókötésű volt, erőteljes hangú, azonban a folytonos éjszakázás és nemtörődömség miatt rekedtessé vált; sokszor egy *declamatio* előadására is egy hosszú virrasztás után ment. Amennyire kitartó volt a fölkészülésben, olyannyira volt hanyag a hangja óvása érdekében – nem edzette tüdejét, nem tett frissítő sétákat, s az étkezésben is gondatlan volt. Szerencsés volt viszont *memoriáját* illetően. Sokakkal szemben – akiknek gyors észjárásuk ellenére lomha emlékezőképességük volt – ő olyan lendülettel tudott írni, ahogyan beszélni. De nem csupán a természet ajándékának köszönhetően volt sikeres, ügyelt rá, hogy védje és fejlessze tudását. Jegyzetekre nem volt szüksége: amit előadott, fejben írta meg. Mielőtt beszélni kezdett, ülve kérdéseket tett föl az adott *controversiát* illetően, ez pedig nagy magabiztosságról tanúskodott. Latro a *subtilitas* mestere volt, ez a képesség észrevétlenül a magaviseletében búvott meg. Ám Seneca tudja, hogy fiai számára érdekesebbek az elmés mondások, ezért fölidézi az iskolás éveket is. Mikor Marullus arról panaszkodott, hogy tüske ment a lábába, Latro elmésen megjegyezte: az ő lábai tuskések.

Porcius Latróról tehát igen részletes és szemléletes képet kapunk. Érdekes azonban, hogy a *memoria* és a *subtilitas* kérdését leszámítva Latro más adottságaira nem tér ki részletesen, s előadói stílusáról a későbbiekben sem olvashatunk összefüggő jellemzést.

Seneca a VII. könyv *praefatióját* teljes egészében Albucius Silus bemutatásának szenteli. Sajnos nem sokszor hallhatta beszélni, mivel mindössze öt-hat alkalommal szónokolt nyilvánosan, s a magánelőadásokra is csak kevesen juthattak be. Másnak mutatkozott a két közönség előtt. Beszédét ülve kezdte, de amint elragadták az érzelmek, föluggott. Gyakran tért el a tárgytól, s nem lehetett megmondani, *divisiót* vagy *declamatiót* hall a közönség – nem azt mondta el, amit kellett, hanem amit lehetett. Nehézkesen érvelt, sorra kötötte össze az *argumentumokat*, s mintha semmi sem lenne bizonyos, a bizonyosságokat is alátámasztotta. Seneca nem hiszi, hogy volt bárki más, akinek pompásabb beszéde lett volna – nem a gyakorlatra érti, teszi hozzá, hanem a kifejezőmódra. Hadarva és áradóan beszélt, de gondosan fölkészülve. Ha őt hallgatták, senki sem panaszkodhatott a latin nyelv alkalmatlanságára. A gondot inkább az okozta, mit mondjon, nem pedig hogyan. *Sententiáit*, melyek világosak, egyszerűek voltak, Asinius Pollio „fehérnek” nevezte. Annak ellenére, hogy sokan csodálták, ő maga nem bízott tehetségében. Seneca hallhatta őt idősen és fiatalon is szónokolni, s itt kijelenti, korának előrehaladtával nem fejlődött semmit – rosszabbul beszélt *senexként*, mint régebben *iuvenisként*. Mindig szomorú és zaklatott volt, amikor már befejezte előadását, akkor is aggódott miatta.

Ellentétben Latróval, Albucius Silust előadásai felől megközelítve ismerjük meg. Lényegesen többet tudunk meg szónoki karaktereiről, helyenként ráadásul gonoszkodó humorral. Albucius Silus példája ugyanis azt szolgálja, hogy Novatus, Mela és Seneca megtanulja: figyelniük kell, hogy a részletekbe menő fogalmazás és a díszes kifejezőmód ne öltönn túlzó méreteket. Albucius leírása emellett jelzi a változást, melyre az imént már kitértem – ez a típusú *declamatiós* előadás a *forumon* nem aratna sikert, inkább a szónoki képességek fitogtatására alkalmas.

Seneca a IV. könyv *praefatiójában* összehasonlítva mutat be két *orator*t, Asinius Polliót és Quintus Hateriust. A gyakorlat jól ismert az antik életrajzírói hagyományból, Cicero is élt vele, például Antonius és Crassus összehasonlításában – elképzelhető, hogy Seneca tőle vette a példát. Előbb Pollióról beszél, aki sosem adott elő tömeg jelenlétében, nem is volt szándékában. Miután összehívta az embereket, csak azt követően olvasta föl írásait. Labienus ezért gúnyosan *triumphalis senexnek* nevezte. Seneca azonban úgy gondolja,

inkább gyakorolni akart, s mély ellenszenvvel utasította el, hogy méltassák. Hallotta fiatalon is, de később unokájánál is: miután Marcellus elmondta a maga részét, előbb azt javította, egészítette ki, s csak ezután adta elő a maga beszédét. Unokája tehetségesnek bizonyult, s ezt a maga érdemének tartotta. A *declamatió*ban ragyogóbb volt, mint törvényszéki beszédeiben, s kevésbé volt kritikus magával szemben. Seneca négy nappal azután hallotta beszélni, miután fiát elvesztette: sokkal határozottabb volt, mint bármikor korábban, s ebből kitűnt, a balsorssal viaskodva makacsul felülemelkedik rajta. Egy rövid anekdotát is elmesél. Augustus panaszkodva Pollióra a jámbor emberek szokását emlegette föl, miszerint a gyászban azzal kell együtt lakomázni, aki számára a legkedvesebb – Pollio azonban visszaüzent: evett is azzal az emberrel aznap, mikor elvesztette fiát.

Pollio lelki nagyságának ellenpéldájaként hozza föl Quintus Hateriust. Fia halálát gyenge lélekkel viselte, nem csupán a pillanatnyi fájdalmat nem viselte el, hanem az emlékezete sem bírta el a terhet. Ugyanis amikor évekkel később egy *controversiát* mutatott be, témája eszébe juttatta veszteségét, s emiatt sírásban tört ki. A *dolor* sosem tűnt el jelleméből. Másrészt Augustus azt mondta róla: Haterius barátunkat meg kellene zaboláznunk! Ugyanis rendkívül hevesen és gyorsan beszélt, különböző figurákat alkalmazva órákig tudott szónokolni ugyanarról az ügyről, többféle változatban. A *declamatiót* illetően nem volt gondos az érvelés fölépítésében, figyelmen kívül hagyta a szabályokat. Szabadszájú volt, gyakran alkalmatlanul tréfálkozott. Ha elkezdett beszélni, szavai áradtak, ezért gyakran még obszcén kifejezéseket is használt.

Az összehasonlító portré tehát elsősorban az érzelemnyilvánítás kérdését vitatja. Pollio önuralma becsülendő erény, míg Haterius hevessége ellenérzéseket váltott ki Senecából. A dagályos stílust illetően Albucius alakjával is összehasonlíthatjuk, Haterius azonban indulatait sem tudta kordában tartani. Seneca egyikükkel kapcsolatban sem marad ennyire szigorú: Albucius a *primum tetradem* közé sorolja, míg Haterius – úgy véli – hibáit kiváltotta erényeivel.

A II. könyv *praefatiója* Arellius Fuscus stílusának leírásával kezdődik. Nála az *explicatio* mindig pompázatos volt, a mondatfűzése lágy, a *narratió*kat és *argumentum*okat viszont szárazon adta elő. A *descriptió*ók esetében minden szavával megszegette a szabályokat, beszéde már-már pajkos volt. Fabianus azonban elhatárolta magát ettől. Mindig kevesebbet beszélt, mint amennyivel a hallgatóság beérte volna. Az *obscuritas* filozófusként is jelen volt stílusában. A régi hibák nyomai megmaradtak, gondolatmenete sokszor maradt félbe. Viszont kellemes *sententiá*kat használt, kiválóan tudta alkalmazni a beszéd különböző stílus eszközeit. Távol állt tőle a szónokokra jellemző *robur*, arckifejezése mindig higgadtságot és szelídséget tükrözött. Szavai sosem voltak erőltetettek, ahogy teste sem feszült meg. Mindebből világosan látszik, mennyire békés és összeszedett volt. A *suasoriák* előadására alkalmasabbnak bizonyult, s páratlan volt a *descriptió*ókban.

Fabianus példáját elsősorban Melának meséli, akít fivéreivel ellentétben nem vonzott sem a *forum*, sem a tisztségek. Seneca őt tartja a legtehetségesebbnek három fia közül, aki leginkább fogékony a tudományokra. Míg fiverei veszélyes vizeken hajóznak, apja szívesebben tartaná őt a kikötőben, ám biztosítja afelől, hogy a *declamatio* gyakorlása ugyanúgy javára lesz, mint Fabianusnak.

Seneca ismert olyan kiváló férfiakat is, akik a *forumon* sikeresek voltak, azonban a *declamatió*ban nem igazolódott hírnevük – írja a III. *praefatio* kezdősoraiban. Erről leginkább Cassius Severus volt hírhedt. Beszéde hatásos volt, tele rendkívüli *sententiá*kkal.

Iunius Gallio úgy nyilatkozott róla, hogy mikor beszélt, hatalma volt az emberek fölött, s szó nélkül megtették, amit parancsolt – amikor viszont erre törekedett, fölébresztette haragjukat. A *gravitas*, amely életéből hiányzott, az *actió*ban megmutatkozott. Ameddig tartózkodott a tréfától, beszédét *ensori* szigorúság jellemezte. Amikor dühös volt, alkalmasabbnak bizonyult a beszédre, az emberek óvakodtak attól, hogy félbeszakítsák. Seneca kitér ügyvédi szokásaira is, többek között, hogy mindig írt *commentariust*, s csak akkor volt magabiztos, ha azt gondosan kidolgozta. Seneca szerint tehát minden tulajdonsága megvolt ahhoz, hogy jó *declamator* legyen: válogatott szavakkal fejezte ki magát, inkább volt határozott és heves, semmint nyugodt vagy bágyadt, *explicatio*ja sosem üres szavakkal, hanem érzelmekkel volt tele. Mindezek ellenére a *declamatio* műfajában nem bizonyult eredményesnek, így ritkán adott elő, akkor is csupán barátai kérésére. Amikor Seneca megkérdezte tőle, hogy mi lehet oka sikertelenségének, azt válaszolta: Cicero ékesszólása nem mutatkozott meg a versekben, Vergiliust a szónoklásban hagyta cserben tehetsége, Sallustius beszédeit csak történetírói munkaként becsülik meg, míg Platón védőbeszéde hasztalan lett volna akár a védőügyvédnek, akár a vádlottnak. Hitt abban tehát, hogy mindenki más-más műfaj előadására alkalmas. Ő maga hozzászólt a *forum* légköréhez, hogy nem a hallgatóságot figyeli, hanem a bírót, hogy mással szemben képvisel ügyet, nem önmagának felelget. Cassius Severus arra a fontos különbségre mutat rá, melyről a *declamatio* műfajának bemutatásakor már szó esett. Míg a *forumon* harcolnak, a *declamatio*ban csupán csaponganak – az iskola csak *ludus*, játék, a *declamatio* pedig gyerekeknek való gyakorlatozás, a *forum* ezzel szemben *arena*, valódi csatatér.

A bemutatott részlet több tekintetben is tanulságos. Példa arra, hogy Seneca nem csupán közvetlenül, saját tapasztalata alapján mesél fiainak, hanem emlékei között azt is föl kutatja, hogyan vélekedtek egymásról ismerősei, megváltoztatván az elbeszélői modalitást. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy egyike azon részleteknek, melyek fölhívják a figyelmet a *declamatio* és a *forumon* elhangzó *oratio* közti különbségekre – ugyanakkor ennek megítélését is magában foglalja. Seneca utolsó mondata, hogy bár Cassius Severus nem volt a legkiválóbb előadó, mégis megbecsüli *declamatio*it. Ebből kiderül, hogy Seneca egyetértett Cassius Severus meglátásaival.

Stanley Bonner az idősebb Senecát az Augustus-kori prózairodalom Horatiusának nevezte. Rhetorportréiban arra törekedett, hogy valamennyi szónokot egyénileg jellemezzen. Mint irodalomkritikus, kevésbé dogmatikus, inkább nagyvonalú, elismerte kortársai tehetségét. Az előadói készségek kapcsán a hibákat és az erényeket mintának szánta fiai számára. Tanító célzata ellenére nem szabályokat fektetett le, hanem leíró módon mutatta be a korabeli előadókat, így műve a portréirodalom egyik kiváló példája.

Műve hosszú ideig elhanyagolt segédeszköz ahhoz, hogy az Augustus-kori prózát jobban megismerjük. A változatos témaköröknek köszönhetően a *Controversiae et Suasoriae* átfogóbb tanulmányozása több szempontból is fontos. Az előadói készségek és a szónoki gyakorlatok bemutatásával alapvető munka a korabeli rétorika megismeréséhez, ugyanakkor társadalmi, jogi és pedagógiai vizsgálódásokhoz is nélkülözhetetlen. Közvetlen és személyes hangvételének köszönhetően – melyet olykor humoros fordulatokkal, antitézisekkel és költői stílussal is tarkít – új hangot hozott a korai császárkor irodalmába. Ez pedig, kiegészülve az *eloquentia* hanyatlásának, legalábbis megváltozásának föl ismerésével, mindenképpen kiemelt szerephez juttatja a római irodalomban.

Irodalom

- A Companion to Roman Rhetoric*, ed. W. DOMINIK and J. HALL. Blackwell Publishing 2007.
- BONNER, S. F.: *Roman Declamation in the Late Republic and Early Empire*. Berkeley — Los Angeles 1949.
- M. Tulli Ciceronis Scripta Quae Manserunt Omnia, Fasc. III. De Oratore*, ed. K. F. KUMANIECKI. Leipzig 1969.
- CLARKE, M. L.: *Rhetoric at Rome – A Historical Survey*. London — New York 1996.
- FAIRWEATHER, J.: *Seneca the Elder*. Cambridge 1981.
- GRIFFIN, M.: THE ELDER SENECA AND SPAIN. THE JOURNAL OF ROMAN STUDIES 62 (1972) 1–19.
- I frammenti degli oratori romani dell'età augustea e tiberiana*, a cura di A. BALBO. Alessandria 2004.
- Iuvenalis Saturae*, ed. I. WILLIS. Stuttgart — Leipzig 1997.
- JANSON, T.: *Latin Prose Prefaces*. Stockholm — Göteborg — Uppsala 1964. [Acta Universitatis Stockholmiensis – Studia Latina Stockholmiensia XIII]
- KENNEDY, G. A.: *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton — New Jersey 1994.
- Petronius Arbiter: Satyricon Reliquiae*, ed. K. MUELLER. Stuttgart — Leipzig 1995.
- QUINTILIANUS, M. F.: *Szónoklattan*. (Fordította ADAMIK T., CSEHY Z., GONDA A., KOPECZKY R., KRUPP J., POLGÁR A., SIMON L. Z., TORDAI É.) Pozsony 2008.
- RUSSELL, D. A.: *Greek Declamation*. Cambridge 1983.
- L. Annaeus Seneca Maior: Oratorum et Rhetorum Sententiae, Divisiones, Colores*, ed. L. HÅKANSON. Leipzig 1989.
- Seneca the Elder: Suasoriae*, ed. W. A. EDWARD. Bristol 1996.
- SOCHATOFF, F. A.: BASIC RHETORICAL THEORIES OF THE ELDER SENECA. THE CLASSICAL JOURNAL 34/6 (Mar 1939) 345–354.
- SUSSMAN, L. A.: THE ARTISTIC UNITY OF THE ELDER SENECA'S FIRST PREFACE AND THE *CONTROVERSIAE* AS A WHOLE. THE AMERICAN JOURNAL OF PHILOLOGY 92/2 (Apr 1971) 285–291.
- SUSSMAN, L. A.: *The Elder Seneca*. Leiden 1978.

Rhetorical Portraits in the Elder Seneca's Work.

In the early years of the Empire *declamatio* became a popular and remarkable feature of the literary life in Rome. As schoolboys and professional teachers of rhetoric, amateur adults as well declaimed *controversiae* and *suasoriae* to practice and to show their rhetorical skills, often beyond the school. In the case of *suasoria* one gives an advice to mythical or historical figures facing momentous decisions; *controversiae* are speeches in imaginary court cases. Sitting in the audience the Elder Seneca listened to his friends declaiming in public and in private as well. Later as an old man remembering his youth he wrote his rhetorical collection that we call *Controversiae et Suasoriae*. From the preface 1 we know that the task he set to himself was to present the best declaimers of his time for his sons through *sententiae*, *divisiones* and *colores*. He gives some examples to follow or to avoid. He introduces orators who spoke effusively and overwhelmed by emotion or colourlessly

and languidly. The Elder Seneca tries to demonstrate that the rise of *declamatio* is in rapport with the decline of oratory and points out the difference between the forensic oratory and rhetorical declamation. However, he blesses his contemporaries personally and he is able to accept the changes of the early Empire. His work is an appreciable help to study the prose of the age of Augustus and to examine the rhetorical, pedagogical and judicial transitions, as well.